

PESTI JÁNOS

A közzététel és szerkesztés tapasztalatai a BMFN I. és II. kötete alapján

Nyelvészeti /névtani/ munkák megjelenése után nyilvánosság előtt a műhelytitkokról nem igen szoktunk beszélni. Vagy azért, mert úgy véljük, hogy a mű önmagát magyarázza; íghát a jó bornak nem kell cégér. Vagy azért, mert a munka nehézségeit, gondjait jobb elhallgatni. Kutatásmódszertani szempontból én azt tartom követésre méltónak -- például --, hogy a magyar nyelvjárások atlasza I--IV. kötetének megjelenése után hamarosan kézbe vehettük "A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdése" /Szerk.: DEME LÁSZLÓ--IMRE SAMU, Bp., 1975./ c. tanulmánykötetet. Ebben a szerzők hitelesen mutatják be a nagy vállalkozás tervét, az előmunkálatokat, a gyűjtést és a közzététel céljait, nehézségeit,

E példa alapján az önmagunk munkájáról való megnyilatkozásokat én sem tartom feleslegesnek.

Engem vajon mi készítetett arra, hogy a BMFN I. és II. kötete alapján -- immár második alkalommal -- szóljak a helynévi adattárak közzétételének és szerkesztésének tapasztalatairól? /Lásd még P.J.: "A földrajzi nevek közzétételének sajtósági kérdései a baranyai kötetben." In: Név és társadalom. Szerk.: HAJDÚ MIHÁLY és RÁCZ ENDRE Bp., 1981. 163, 164./ -- Elsősorban az, hogy a munkálatok végére érve sok jó tapasztalat gyűlt össze; és ezeket érdemes átadni azok számára, akik a megyei /járási/ névgyűjteményeket most vagy ezután szerkesztik. A magunk számára meg azért fontos a számvetés, hogy még határozottabb legyen a meggyőződésünk e tekintetben: a tizenegy évvel ezelőtt elgondolt, megtervezett baranyai névadattár és a megjelent I. kötet nincs ellentmondásban egymással; sőt, a megvalósulás -- a szakemberek véleménye szerint is -- jobb, mint amit magunktól elvárhattunk.

Jelentem konferenciánknak, hogy munkánk kezdeti szakaszától a megvalósulásig önzetlen támogatást nyújtottak számunkra az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársai: BALOGH LAJOS, GERSTNER KÁROLY, POSGAY ILDIKÓ és ÖRDÖG FERENC. A gyűjtés tervezésekor elsősorban BALOGH LAJOS, ÖRDÖG FERENC, PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF sietett a segítségünkre. ÖRDÖG FERENC kandidátus, Állami Díjas a munkánk tudományos tanácsadója volt. A közzététel és a szerkesztés elveinek kidolgozásában jelentősek az érdemei. -- A munka dandárja a közzétévőkre hárult. Ők öntötték végleges formába az ezernyi forrásból származó hatalmas névanyagot /BMFN I, 9. 11/. A közzétévők: BALOGH LAJOS, BARICS ERNŐ, GERSTNER KÁROLY, HEILMANN JÓZSEF, HOFFMANN OTTÓ, KIRÁLY LAJOS, NEDUCSIN DRAGUTIN, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, POSGAY ILDIKÓ, RÓNAI BÉLA, TAKÁCS JÓZSEFNÉ, TEMESI MIHÁLY, TURÓS LÁSZLÓNÉ. Munkájukat, szíves és önzetlen közreműködésüket e helyen is köszönöm. -- Ugyancsak köszönettel tartozom mecénásainknak. A Magyar Tudományos Akadémia, a Művelődési Minisztérium, a Baranya megyei Tanács, a Baranya megyei Levéltár, a Pécsi Tanárképző Főiskola, a megyei Földhivatal jelentős anyagi és erkölcsi támogatása nélkül a Baranya megyei névadattár soha nem jöhetett volna létre!

A közzététel tudnivalóit több alkalommal megvitattuk, és a teendők egységes értelmezését szerkesztői útmutatók segítették /BMFN I, 11./. Törekedtünk arra, hogy minden fontos kérdésben egyező legyen a tizennégy /14/ közzétévő felfogása. Az is lehet, hogy a közzétévés, szerkesztés munkálatait "túlszabályoztuk" /ezt többen szóvá is tették/. Most -- 10 év távlatából -- úgy látom, hogy a legapróbb részletekre is kitérő útmutatók nem voltak feleslegesek. Azért volt szükség ezekre, mert nem minden közzétévőnk hivatásos nyelvész /névtanos/; vagyis erre a munkára őket fel kellett készítenünk. A sajátos baranyai körülmények /a magyar és a nemzetiségi nevek hallatlan gazdagsága, bonyolult nyelvi interferenciája/ miatt is szükség volt a szigorú szerkesztői útmutatókra. Ezeket egyébként, a közzétévők megértették, elfogadták és a kézirat megírásakor figyelembe vették. Örömről szolgál, hogy baranyai tapasztalatok beépültek a hely-

névgyűjtés országos munkálatait szabályozó kézikönyvbe /ÖRDÖG FERENC szerk.: A földrajzi nevek gyűjtésének és közzétételének kézikönyve. Bp., 1978./ -- Ha a kérdéses /vitatható/ nyelvi tényekre nem volt alkalmazható "alpont" a szabályzatunkban, munka közben alkottunk újabb törvényeket, vagy néha módosítottuk az egyes paragrafusokat. Eredetileg például úgy terveztük, hogy jelölni fogjuk az ormánsági községek neveiben a záródó diftongusokat. Minthogy a gyűjtők a diftongusokat nem igen hallották meg /lejegyezni is alig tudták/, illetve az ellenőrző-közzétevők sem vállalhatták a diftongusok pontos jelölését, a végleges kéziratban a lehetséges diftongusok helyén monofongus olvasható. /Az eredeti gyűjteményben -- a gyűjtőlapokon -- vannak adatok az ormánsági kettőshangzókra./ A magam nevében roppant módon sajnálom, hogy a hangtani, nyelvföldrajzi vizsgálatokban oly fontos diftongusokat a BMFN I., II. kötetében nem lehet tanulmányozni. -- Kétségtelen, hogy névtani szempontból a kettőshangzók jelölése elhanyagolható. /Lásd a ZMFN, SMFN, VMFN bevezetőjét!/
A közzétételt könnyítette Baranyában az, hogy a földrajzi nevek gyűjtését a megye valamennyi községében, városában azonos időben /1973-ban, 1974-ben/ végeztük. Néhány faluban már az 1950-es, 1960-as években készültek gyűjtemények. Ezen a helyeken csak pótlógyűjtésre volt szükség. -- A gyűjtemények színvonala /a nevek mennyiségét, lokalizálását tekintve/ nem volt egységes. Akadtak kiváló munkák, meg gyengébbek is. A közzétevők az ellenőrzés során pótolták a gyűjtés hiányait. A 320 település névanyaga megmentésén 280 gyűjtő fáradozott. Egyöntetű munkát -- természetesen -- ilyen nagyszámú gyűjtőkollektívától nem várhattunk el. A gyűjtők és a közzétevők 2335 adatközlőt bírtak szóra a gyűjtés és ellenőrzés során. A név szerint fel nem jegyzett adatközlők száma is jelentős. Több helyütt a "fél falu" jelen volt a gyűjtéskor. Az adatközlők számát 2500-ra becsülöm. A BMFN I., II. kötete tehát 2500 adatközlő, 280 gyűjtő, 14 közzétevő, 4 lektor, 2 műszaki szerkesztő, 1 térképrajzoló szellemi alkotása.

A II. kötet végére került névmutató B. GEREBEN GYÖRGYIKE és BORSY KÁROLY munkája; a köznévi elemek értelmező szótárát MARKÓ IMRE LEHEL írta. PESTI JÁNOS közreműködésével. -- Ha a Baranya megyei Levéltár közreműködő munkatársait, a szerzői kézirat gépírót és a Kaposvári Nyomdának a könyvünkkel foglalkozó dolgozóit is ide számítjuk, a BMFN I., II. kötetének létrejöttén közvetlenül vagy közvetve csaknem 3 ezer ember fáradozott! A névgyűjtemény a megye 315 községének 5 városának ma élő /szóbeli/ és történeti /írásbeli/ földrajzi neveit tartalmazza az 1973/74-es gyűjtés és az 1980-ig tartó ellenőrzés idejének nyelvi állapota szerint.

Baranya megye területe /1970-ben/: 453 343 ha/ 787 779 kh
Gyűjteményünkben a helységek térképein összesen 49424 megszámozott hely /locus/ van. A két kötetben 430 térképlap segíti a név és a hely azonosítását. -- A névmutató számára feldolgozott nevek, névváltozatok száma /a megyében/: 71 631. Járások szerint: a sásdi járásban 9797 név, a szigetvári járásban 6310 név, a pécsi járásban /Péccsel együtt/ 17 323 név, a mohácsi járásban /Moháccsal együtt/ 24 690 név, a siklói járásban /Siklóssal együtt/ 13 511 név került a gyűjteményekbe. /A neveket BORSY KÁROLY és neje számolta meg./ Minthogy az élő nevek után álló írásbeli nevek száma a számozott neveként /átlagosan/ 3--6 név között váltakozik, a középértékkel /4/ szorozom a locusok számát /49 424/, akkor a BMFN I., II. kötetének adat-tárában -- becslésem szerint -- 200 ezer névadat található.

A fenti adatokból kitetszik, hogy munkánk nemcsak kollektív alkotás, hanem -- a benne felhalmozott hatalmas névmennyiség alapján -- már-már gigantikus méretű, szinte az erőnket meghaladó vállalkozás eredménye. A munka kollektív jellege ad magyarázatot a kötetekben itt-ott felbukkanó egyenetlenségekre, hibákra.

A közlétezők és a szerkesztő munkáját nemcsak a nagy névanyag nehezítette, hanem az is, hogy Baranyában -- REUTER CAMILLO, ZSOLT ZSIGMOND, VARGHA KÁROLY, és TIMÁR GYÖRGY és SZITA LÁSZLÓ és PESTI JÁNOS névgyűjtő munkájának eredményeként -- igen jelentős történeti névanyag gyűlt össze. Nagy kár

lett volna ezt a gyűjteményből kihagyni! Megyénk szerencsés helyzetű amiatt is, hogy településtörténetét, történeti földrajzát kiváló munkákból lehet tanulmányozni. Ezért természetes és szinte kötelező volt számunkra, hogy BERZE NAGY JÁNOS, CSÁNKI DEZSŐ, GYÖRFFY GYÖRGY, HEGEDŰS LAJOS, KÁLDY-NAGY GYULA, KISS GÉZA, NÉMETH BÉLA, REUTER CAMILLO és TIMÁR GYÖRGY hivatkozott munkájának földrajzi neveit /BMFN I, 19,20/ és a 18, 19. századi kéziratos térképek neveit egybevevessük ma is élő földrajzi nevekkal. /E munka nehézségeire vonatkozóan lásd SZITA LÁSZLÓ: "A XVII--XIX. századi levéltári források jelentősége a helynévgyűjtésben" In: Név és társadalom. Szerk.: HAJDÚ MIHÁLY és RÁCZ ENDRE Bp., 1981. 105--17. és TIMÁR GYÖRGY: Az uradalmi kéziratos térképek névtudományi forrásértéke. In: Név és társadalom. 165-67./

Az élőnyelvi és írásbeli nevek egyeztetését, lokalizálását nagyrészt a közzevők végezték el. A feltűnően hiányzó egybevetést a szerzői kéziratban /természetesen konzultálva a szerzőkkel!/ a szerkesztő pótolta. Az is előfordult, hogy a kiegészítést már csak a hasábkorrektúrán tudtuk feltüntetni. /Ostoros és Süllőd elpusztult falu nevét például csak a korrektúra áttekintésekor tudtam azonosítani ma is élő dűlőnevekkel!/ Itt jegyzem meg, hogy a szerkesztői munkát nagy mértékben megkönnyítette volna, ha az elkészült teljes névmutatóval szerkeszthettem volna az adattárat. Mivel időtényezőik miatt ez megoldhatatlan volt /Baranyában legalábbis!/, csak az emlékezetemre meg a szomszédos községek neveinek állandó összehasonlítására támaszkodva végeztem a szerkesztést. Tanácsolom, hogy -- ha van rá mód -- a szerkesztést csak névmutató segítségével végezzék azok a kollégák, akik ebben a munkában még érdekeltek.

Baranya megyében a községnevek /városnevek/ változása /CSÁNKI, GYÖRFFY KISS LAJOS, MEZŐ ANDRÁS stb. alapján/ az Árpád-kortól máig figyelemmel kísérhető. A határrésznevek egy /kisebbik/ részéhez 18. századi, nagyobbik részéhez 19. századi írásbeli nevek kapcsolódnak. A BMFN I., II. kötete fő célját tekintve ugyan élőnyelvi /szinkron jellegű/ névadattár, de az írásbeli névadatok alapján névtörténeti, nyelvtörténeti,

nyelvjárástörténeti, település- és népességtörténeti, gazdaságtörténeti, régészeti vizsgálatokra is alkalmas munka.

Ismétlem: a mai helynévkincs megörökítése volt a célunk, de a gyűjtés szenvedélyétől hajtva felvettünk minden olyan nevet, amire rátaláltunk. Az viszont nem volt, nem lehetett feladatunk, hogy az oklevelek neveit is gyűjtsük és lokalizáljuk. Ez a jövő névkutatóinak feladata! TIMÁR GYÖRGY egyébként mostanában kezdte meg a BMFN I. kötete és CSÁNKI alapján a sásdi járás mai és okleveles helyneveinek egybevetését. Örömmel mondta, hogy a CSÁNKI-ban szereplő helynevek nagyobbik része a mai gyűjteményünkben is megvan, ami pedig a BMFN I-ből hiányzik, az élő nevek /főleg dűlőnevek/ segítségével egyértelműen lokalizálható. Például Bolta falu helye CSÁNKI-nál bizonytalan /Mágocs környékén feketett?/; a BMFN I-ben viszont Mágocs, Alsómocsolád, Gerényes községek egymással határos, ill. szomszédos határrészének ma ilyen nevei vannak: Baláta, Balátai erdő, Balátai rét, Balátai-hegy stb. Felfogásunk szerint e neveknek nem lehet köze a szláv blato 'mocsár' köznévhöz, vagyis bennük a régi, magyar Bolta személynév /helynév/ lappang.

A közzétevő kollégáim törekedtek arra, hogy tömören írják az egyes nevekhez kapcsolódó objektív /tárgyi/ közléseket és a néphagyományt /legendákat, történeteket, falucsúfolókat stb./. A bőbeszédűbb közzétevők bizonytalan vagy terjengős közléseit a szerkesztő törölte, ill. javította. Ezt a munkát a lektorok is jól segítették. Úgy érzem, bizonyos helyeken még bátrabban kellett volna sorokat törölnöm, főleg a II. kötetben. A mohácsi járás adattára a többi járáshoz képest aránytalanul részletezőre sikerült. Ennek egyik oka az, hogy a mohácsi járás községeiben három nyelvű a lakosság /magyar, német, szerbhorvát/; így a szokásos névmennyiség itt háromszorozódott. Oka továbbá az, hogy HOFFMANN OTTÓ az ellenőrzés során a gyűjtést újabb és újabb népcsoportokra is kiterjesztette. Így Mohács adattárában magyar, német, jiddis /zsidó/, szerbhorvát, bunyevác, sokác, szlovák, magyar cigány, román cigány, beás cigány, görög /cincár/ nevek egyaránt találhatóak.

Baranya megyében Mohács még ma is a nyelvek és földrajzi nevek Bábele. Erre a nyelvi tarkaságra a gyűjtés és közzététel elején nem gondolhattunk.

Minthogy Baranyában jelentős a nemzetiségi lakosság lélekszáma /és ez a névanyagban is megmutatkozik/, névtudományi és nemzetiségpolitikai szempontból egyaránt fontosnak tartottuk, hogy a nem magyar földrajzi neveknek éppen olyan nagy figyelmet szenteljünk, mint a magyar neveknek. A nem magyar adatközlőktől származó neveket -- az eddigi gyakorlatnak megfelelően /vö.: VMFN 10. o./ -- mi is az idegen kiejtés szerint, de a magyar fonetikus átírás betűjeleivel rögzítettünk /BMFN I, 11./. A német, szerbhorvát, jiddis nevek nyelvjárási alakjai mellett feltüntettük a nevek köznyelvi megfelelőit. Ezt a munkát nagyrészt a közzétevők végezték el, részben pedig a szerkesztő.

A német nevek köznyelvi alakjait GERSTNER KÁROLY, HOFFMANN OTTÓ, PESTI JÁNOSNÉ és WILD KATALIN ellenőrizte; a szerbhorvát köznyelvi névalakok helyességét BARICS ERNŐ és NEDUCSIN DRAGUTIN állapította meg. A jiddis nevek köznyelvi alakjai azonosak a német köznyelvi formákkal. /Pl. 223/354. j. Jidisə Sul 'Jüdische Schule', vagy 223/372. j. Jingləsə Sul 'Jugenschule'./ -- A köznyelvi névformák megállapítása sok esetben rendkívüli nehézségeket jelentett. Tudjuk, hogy a köznyelvi névalak megadása félig-meddig etimológiai állásfoglalásnak számít. Ezért csak akkor írtuk a nemzetiségi nevek nyelvjárási alakjait mellé a köznyelvit, ha azt teljes egyértelműséggel megállapíthattuk /ill. az adatközlők is ismerték a köznyelvi jelentést/. Például n. Kmāvīzə 'Gemeindewiese', n. Ciglófə Prunə 'Ziegelofen Brunnen'; -- szh. Piszarəvo 'Pisarevo', szh. Kutyica 'Kućica', Néhány község szerbhorvát nevei után magyar nyelven csak azt tüntették fel a közzétevők, hogy e nevek a helyi lakosság szerint mit jelentenek. Például: 191/206. szh. Kliszá 'várhegy'.

A köznyelvi névalakok megállapítását még azért tartottuk fontosnak, mert a névmutatóba -- a magyar nevekhez hasonlóan -- egységesen a köznyelvi névformákat akartuk felvenni. Így kívántuk elkerülni azt az ellentmondást, ami a SMFN és a VMFN név-

mutatójában eléggé feltűnő: azt ti., hogy az említett megyei kötetekben a magyar nyelvi földrajzi nevek köznyelvi, a nemzetiségi nevek pedig fonetikus formában szerepelnek a névmutatóban.

Az adattári részben, főleg a nagy határú és nagy névanyagú községek esetében elkerülhetetlen volt az összetartozó, vagy egymást magyarázó nevekre való utalás. Ha ezt a szerzők elfelejtették volna, a szerkesztő pótolta. /Ezt azért tette meg jobban a szerkesztő, mert neki volt nagyobb áttekintése a teljes anyagon./ Az is előfordult, hogy törölni kellett a funkciótlan utalásokat. A legtöbb utalás a mohácsi járás adattárában található. A szerző /HOFFMANN OTTÓ/ célja bizonyára az volt, hogy a könyv olvasói könnyebben eligazodjanak a nevek szövevényes rendszerében.

Újítás a BMEFN I., II-ben a megye lakott helyeinek népese-
déstörténetét bemutató rövid bekezdés, amely a helynévi etimológia elé került. /Ez TIMÁR GYÖRGY munkája./

Mivel ilyen jellegű adatokat mostanában sehol sem publikáltak megyénk lakosságának összetételéről, a demográfiai adatok közlését mi nemcsak helytörténeti, névtani szempontból tartjuk korrekt és bátor cselekedetnek, hanem nemzetiségpolitikai szempontból is.

A nevek lokalizálását segítő térképek eredetileg tükörméretre /ill. ennek kétszeresére és háromszorosára/ rajzoltattuk. Terjedelmi, pontosabban takarékosági okok miatt a szép rajzú, tiszta térképeket sokszor felére, harmadára, ötödére kellett kicsinyíttetni. Ez az oka, hogy néhány térkép számai elmosódtak, alig láthatók. Ragaszkodnunk kellett volna ahhoz, hogy legalább tükörméretben nyomják a térképeket. A II. kötetben már valamivel jobb lesz a térképek minősége.

Könyvünk II. kötetének megjelenése sokáig bizonytalan volt. /Jelenleg készen van az adattár, kb. 1050 lap terjedelemben; és még mindig hiányzik a nyomdai költségek fele!/ Ebben a helyzetben már-már lé kellett mondanunk a névmutató megjelenítéséről. Végül SZITA LÁSZLÓ és TAKÁCS GYULA támogatásával sikerült elérnünk, hogy bár a szokásosnál rövidebb terjedelemben, közöljük a két kötet neveinek indexét.

A névmutatóba felvettük az I. és II. kötet összes nevét, de a többелеmű neveket nem bontottuk fel. Erre a szigorú takarékoság kényszerített bennünket. -- A baranyai kötetek névmutatója tehát nem tekinthető olyan névtipológiai alapmunkának, mint például a SMPN, TMFN és a VMFN stb., de reméljük, hogy indexként így is jól segíti a nevekben való eligazodást. -- Helykímélés céljából a névmutatót három hasábra szedtük.

Tipográfiai újításunk, hogy az adattár névtengerében félkövér szám utal a név térképi helyére. Tagoltabbá tettük a könyv szövegét azáltal, hogy a "járulékos" bekezdéseket /Az adatközlők nem ismerték:, Nem tudtuk lokalizálni: stb./ két hasábra szedtük. A tipográfia BORSY KÁROLY munkája. -- Minthogy a névadattárunk lexikon jellegű, szerettük volna a helységek számát és nevét a lapok jobb, felső sarkában feltüntetni. Így hamarabb rátalálhatnánk a keresett helység oldal-számaira. Tördeléskor megfeledkeztünk erről a jó ötletéről. Jó lenne, ha a kiadás előtt álló megyei névkötetek szerkesztői ezt a javaslatunkat megfontolnák és megvalósítanák.